

УДК 159.946.3:81'23

ОСНОВНІ НАПРЯМИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМИ МОВЛЕННЯ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Кордонець В.В., асистент
кафедри логопедії та спеціальної психології
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено дослідженню в психологічній науці проблеми мовлення та його функцій. Виділено та проаналізовано основні напрями, пов'язані з вивченням проблеми мовлення та його основних функцій, що існують у сучасній психологічній науці. До найбільш розповсюджених із них віднесено: особистісний, суб'єктний, комунікативний, системний, лінгвістичний, компетентнісний, інтегративний.

Ключові слова: мова, мовлення, мовленнєва особистість, мовленнєва діяльність.

Статья посвящена исследованию в психологической науке проблемы речи и ее функций. Выделены и проанализированы основные направления, связанные с изучением проблемы речи и ее основных функций, существующих в современной психологической науке. К наиболее распространенным из них отнесены: личностное, субъектное, коммуникативное, системное, лингвистическое, компетентностное, интегративное направления.

Ключевые слова: язык, речь, речевая личность, речевая деятельность.

Kordonets V.V. MAIN TRENDS IN STUDY OF SPEECH PROBLEMI IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

The article is devoted to problems of psychological science of speech and its functions. We identify and analyze major trends related to study of speech problems and its basic functions that is present in modern psychology. The most common problems can be of: personal, subjective, communicative, systems, linguistic, competence, integrative aspects.

Key words: language, speech, voice personality, speech activity.

Постановка проблеми. Проблема мовлення та його функцій в сучасній психологічній науці представлені досить широко та різноманітно. Основна складність даної проблеми полягає у її науковій поліфункціональності: розвиток мовлення та мовленнєвої діяльності пов'язані з потребою особистості у спілкуванні; вони багато в чому визначаються розвитком інтелектуальних функцій та вмінням встановлення зв'язків між словом та поняттям; мовленнєвий розвиток особистості впливає на рівень розвитку фонематичного сприйняття та оволодіння граматичною стороною мовлення; мовлення, як інтегральний психічний конструкт, розглядається як єдине ситуаційне ціле із відповідними предметними компонентами.

Метою статті є узагальнення та аналіз основних наукових поглядів та теоретичних напрямів у дослідженні різних аспектів мовлення та його функцій.

Викладення основного матеріалу. Аналіз наукових першоджерел дозволяє нам виділити та проаналізувати основні напрями, пов'язані з вивченням проблеми мовлення та його основних функцій, що існують у сучасній психологічній науці. До найбільш розповсюджених із них ми відносимо: особистісний, суб'єктний, комунікативний, системний, лінгвістичний, компетентнісний, інтегративний.

1. Особистісний напрям (А.М. Богуш [4], Ю.М. Караулов [11], С.Л. Рубінштейн [17], Т.М. Степанова [15], О.С. Трифонова [18] та ін.). За С.Л. Рубінштейном, специфіка мовлення (особливості побудови висловів, експресивність, самостійність або стереотипність та ін.) залежить від особистості, її самооцінки, самосприйняття, рівня домагань тощо [17].

У контексті нашого дослідження безсумнівний інтерес представляє концепція мовленнєвої особистості А.М. Богуш, під якою вчена розуміє активного, ініціативного мовця, відкритого для спілкування, який легко вступає у спілкування з оточуючими, застосовує мовні і немовні засоби виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету, має розвинуті комунікативні здібності і достатній рівень розвитку рідного мовлення, тобто містить культурознавчий, національно-культурологічний компоненти [4]. Подібних поглядів дотримується й Ю.М. Караулов, на думку якого між мовною особистістю та національним характером існує глибинна аналогія [11]. Є.Р. Боринштейн пов'язує мовленнєву особистість із ментальністю, розглядає як систему, що виникає у суспільстві, розвивається, спіраючись на соціальні відносини та взаємодії, тобто передає соціальний досвід за допомогою сенсожиттєвих орієнтирів [5]. О.С. Трифонова, досліджуючи мовленнєву

особистість дитини дошкільного віку, наголошує, що це, у першу чергу, комплексний конструкт, який формується у процесі діяльності дитини [18].

2. Діяльнісний напрям (С.Л. Рубінштейн [17]). Виявлення нерозривного зв'язку між психікою та діяльністю, обґрунтованого в працях С.Л. Рубінштейна, що й виступило передумовою виникнення теорії мовленнєвої діяльності [17]. Вчений дотримувався думки, що процес оволодіння мовленням пов'язаний із життєвою вмотивованою діяльністю, її змістом і структурою, виключно в ній слово стає засобом спілкування з іншими людьми. Він наголошував на тому, що повноцінним мовленням людина може оволодіти лише в процесі задоволення реальних потреб, а не у процесі вивчення. Науковець вважає, що зв'язне мовлення може бути зрозумілим на основі його власного предметного змісту.

Низка вчених (А.М. Богуш [4], Л.С. Виготський [7], І.О. Зимня [10], О.М. Леонтьєв [12] та ін.) наголошують на діяльнісному та особистісному компонентах: перший пов'язується з процесами народження і сприймання повідомлення, регуляції та контролю власної мовленнєвої діяльності, а другий – з виявленням своєї індивідуальності: характеру, темпераменту, рівня загальної культури. Науковці розглядають мовлення, як єдине смислове та структурне ціле, що складається з тематично та логічно пов'язаних між собою відрізків і відбиває всі суттєві сторони свого предметного змісту.

О.М. Леонтьєв розробив теорію мовленнєвої діяльності [12]. Згідно з нею мовленнєва діяльність, як і будь-яка інша, характеризується наявністю: мотиву (для чого людина говорить); мети (чого хоче досягти в результаті спілкування); структури. Структуру мовленнєвої діяльності (за О.М. Леонтьєвим) складають мовленнєві дії та мовленнєві операції (орфоепічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні). Отже, мовлення розглядається науковцем, як сукупність умотивованих мовленнєвих дій (в основі яких лежать мовленнєві операції), що мають власну проміжну мету, яка підпорядковується кінцевій меті діяльності.

Згідно з теорією мовленнєвої діяльності процес спілкування має кілька етапів, для забезпечення кожного з яких у мовців мають бути відповідні здібності й уміння. Головним із них є орієнтація в умовах комунікативної ситуації – включає в себе орієнтування в зовнішній ситуації спілкування, його цілях, особистості співрозмовника. Для здійснення мовленнєвої діяльності на цьому етапі необхідно усвідомлювати мету

спілкування, орієнтуватися в умовах спілкування, аналізувати їх.

2. Суб'єктний напрям дозволяє розширити парадигму мовлення, як загальну психологічну систему, до рівня побудови образу світу особистості на різних етапах онтогенезу (Л.К. Велитченко [6], О.Є. Громова [19], Т.М. Ушакова [19] та ін.). Зокрема, за Т.М. Ушаковою та О.Є. Громовою особливий статус мовлення та мовленнєвого розвитку особистості полягає у тому, що він формується під впливом соціального середовища та «внутрішньомовленнєвого механізму», який проявляється на індивідуальному рівні [19]. Основна складність мовлення полягає у відображенні в його структурі логіки онтогенезу суб'єктності (Л.К. Велитченко [6]). Розглядаючи суб'єктність як властивість суб'єкта, Л.К. Велитченко наполягає на тому, що мовленнєві процеси – це суб'єктні процеси, в яких відображається актуальний рівень особистісного та діяльнісного розвитку індивіда: входження у суб'єкт-суб'єктні та суб'єкт-об'єктні відносини та засвоєння їх моделей детермінує засвоєння й застосування у поведінковій сфері засобів мовленнєвого відображення, регуляції та саморегуляції [6].

3. Комунікативний напрям є найбільш розповсюдженим у науці та представлений багатьма теоріями і моделями (Б.Г. Ананьєв [1], А.М. Богуш [4], Ф.С. Бацевич [2] та ін.). Класичний підхід Б.Г. Ананьєва дозволяє визначити спілкування, як складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що викликаний потребами спільної діяльності і включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини [1]. Тобто, мовлення є присутнім майже на кожному компоненті спілкування та забезпечує його повноцінність.

У контексті комунікативної лінгвістики Ф.С. Бацевич визначає спілкування, як сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів, класів, груп, особистостей, в яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності; причому, на думку вченого, спілкування є більш загальним поняттям, а комунікація – конкретним, що позначає лише один із типів спілкування [2]. Комунікація виступає смисловим та ідеально-змістовим аспектом соціальної взаємодії; передбачає обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування. Зокрема, А.М. Богуш, досліджуючи такий різновид діалогічного мовлення, як полілог, або розмову декількох учасників комунікативного акту, наголошує, що діалог і полілог є ко-

лективними формами спілкування; діалог – двобічне спілкування, а полілог – багатобічне, але мовлення у цих формах спілкування залишається індивідуальним [4].

У цьому напрямі можна виокремити категорію «мовленнєвого етикету», як національно специфічну та соціально закріплену форму спілкування, функціонально-семантичну мікросистему, зміст якої стає соціально детермінованим у лінгвістичному і комунікативному плані. Н. Формановська виділяє такі функції мовленнєвого етикету:

- комунікативну, що дозволяє спілкуватися в рамках відомих правил;
- пізнання, відображення світу і вираження думок;
- контактну, яка полягає у визначенні мовних засобів для встановлення і підтримання індивідуального або соціально-масового контакту;
- конативну, пов'язану із підфункцією ввічливості;
- регулятивну, що полягає у регулюванні в мовних формах стосунків учасників діалогу;
- емотивну, яка передбачає вираження емоцій у відповідності із загальноприйнятими очікуваннями [20].

Особливе місце у комунікативному напрямі займає теорія моделей спілкування, в яких об'єктом наукового дослідження вважається діяльність спілкування, а основним методом – моделювання (Л.С. Виготський [7], О.М. Леонтьєв [12], О.Р. Лурія [13] та ін.). Комунікативний аспект мовлення спрямовується на вивчення впливів соціального та психічного чинників, оскільки головною одиницею мовленнєвого спілкування виступає комунікативний акт, як завершена частина мовленнєвої взаємодії. Складність комунікативного акту полягає у тому, що він входить у цілісну структуру акта цілісної діяльності, який містить фізичну, інтелектуальну, емоційну, несвідому та немовленнєву семіотичну діяльність [7].

4. Системний напрям (Л.К. Велитченко [6], Л.С. Виготський [7] та ін.) передбачає, що мовлення, як складне поліфункціональне утворення, є системним явищем, у якому його структура, як єдиного цілого, визначається властивостями системи. Основними елементами мовлення, як цілісної системи, виступають окремі функціональні системи, призначені для отримання мовленнєвих результатів (номінативних, предикативних, оцінних), які, у свою чергу, передбачають розв'язання специфічних лінгвістичних завдань (фонематичних, інтонаційних, граматичних та ін.) [6, с. 15].

Розвиток системи Л.К. Велитченко визначає як перехід від функції до результа-

ту та до утворення самостійної системи та появи у неї особливого атрибуту – системності: функція – результат – система – системність [6]. Складність мовлення, як цілісної системи, полягає в тому, що у мовленнєвому розвитку є прогресивні тенденції (розвиток системи) та регресивні (порушення системи та можливе повернення до більш простого, примітивного рівня), під впливом яких мовлення втрачає свою функціональність [6].

5. Психолінгвістичний напрям (Л.В. Засекіна [9], І.О. Зимня [10], Л.О. Савчук [14], Є.Ф. Соботович [16]) розглядає мовленнєву діяльність, як таку, що охоплює суму окремих актів говоріння і розуміння. Як відмічає Л.О. Савчук, у лінгвістиці мова розглядається, як система фонетичних, лексичних, граматичних засобів: мовних знаків, систем категорій, граматичних форм і норм, яка є знаряддям вираження думок і почуттів, а мовлення – як процес практичного користування мовою з наперед визначеною метою.

Психолінгвістичні погляди Л.В. Засекіної спираються на категорію значення слова: узгоджуючись із класичними тезами Л.С. Виготського та О.М. Леонтьєва, вчена наголошує на когнітивно-діяльнісних аспектах значення, а саме: значення слова виступає сумою ментальних репрезентацій, символів та стратегій, які обумовлюють ці дії; значення виступає сукупністю культурно-історичних і індивідуальних досягнень людини, у ньому закладено ставлення до фізичного і соціального світу [9]. Особливо значимим є погляд Л.В. Засекіної на динаміку значень у процесі генетичного розвитку, яка, на думку вченої, відображає особливості становлення всіх важливих сфер особистості – когнітивної, емоційної і мотиваційної [9].

У психолінгвістичному аспекті мовленнєва діяльність виступає як самостійна діяльність зі специфічною мотивацією та у вигляді мовленнєвих операцій, що входять до складу інших немовленнєвих діяльностей. У структуру мовленнєвої діяльності входять: мовленнєві дії, операції, акти, ситуація.

Складність мовленнєвої діяльності, підкреслює А.М. Богуш, полягає в її абстрактності, яка не може бути зіставлена з такими видами діяльності, як праця або гра [4]. У формі окремих мовних дій вона обслуговує всі інші види діяльності, входячи до складу актів трудової, ігрової, пізнавальної діяльності. Мовленнєва діяльність має таку ж структуру, як і будь-яка інша діяльність, характеризується предметним мотивом, цілеспрямованістю, евристичним характе-

ром і складається із декількох послідовних фаз: орієнтування, планування, контроль (Л.О. Савчук [14]). Мовленнєва дія має чотирифазну динамічну структуру, а саме:

- орієнтування в умовах мовленнєвої ситуації;
- планування висловлювання;
- реалізація програми висловлювання – породження зв'язного тексту;
- контроль, який передбачає співвіднесення результатів мовленнєвого впливу із завданням висловлювання.

6. Компетентнісний напрям (М.С. Байматова [3], А.М. Богуш [4], М.О. Грудок-Костюшко [8]). Компетентність, як обізнаність, підготовленість, авторитетність особистості у мовленнєвих процесах, передбачає низку соціально-психологічних, особистісних та лінгвістичних компетенцій, тобто, кола питань, у яких ця компетентність може проявлятися. Переважна більшість учених до таких компетенцій відносить вміння вести діалог.

Так, М.С. Байматова визначає мовленнєву компетентність, як здатність вести діалог та наявність необхідних знань для цього, вміння підтримувати міжособистісні контакти, тобто бути компетентними як у говорінні, так і в слуханні [3], А.М. Богуш [4] та М.О. Грудок-Костюшко [9] виділяють діалогову компетентність, під якою розуміють здатність особистості створювати власний діалог залежно від ситуації, обґрунтовуючи власну позицію або апелюючи до думок опонента.

7. Інтегративний напрям розглядає мовлення, як різноманітність та єдність її сторін: лінгвістичної, психічної, психофізіологічної, поведінкової, діяльнісної (О.М. Леонтьєв [12]). У контексті цього напрямку основною лінгвістичною стороною мовлення є його семіотичний (знаковий) характер, за допомогою якого людина мислить і здійснює спілкування зі світом та іншими людьми. Але мова виступає ще й вищою психічною функцією, особливим психічним процесом, включається в діяльність людини і сама за своєю організацією може бути діяльністю. Інтегральність мовлення передбачає також визнання його психофізіологічного походження, узгодженість діяльності багатьох областей головного мозку. Сенсорний (сприйняття мови, розуміння того, що говорять інші) і моторний аспекти мови (проголошення звуків, власне говоріння) щільно пов'язані між собою. Нарешті, за мовною теорією діяльності О.М. Леонтьєва можна говорити про мовну поведінку та про мовну діяльність [12]. З погляду Л.С. Виготського, мовленнєва діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психіч-

ної з різною мірою конструктивності [7], а О.М. Леонтьєв зазначає, що вона є істинною діяльністю, що зберігає загальну структуру людської діяльності в будь-якій своїй формі, а в її основі знаходяться процеси породження і сприйняття мовлення у конкретному комунікативному контексті й ситуації [12]. А.М. Богуш вводить поняття «навчально-мовленнєва діяльність», як цілеспрямований процес використання мови задля передавання та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, встановлення комунікацій та планування своїх дій [4].

Висновки. Таким чином, розвиток сучасної особистості передбачає гармонійне збагачення всіх її сторін: духовної, моральної, інтелектуальної, мотиваційно-вольової, емоційної та комунікативної. Суттєве місце в цьому розвитку посідає мовленнєвий розвиток, який оформлюється в цілісну ефективну мовленнєву діяльність, що успішно виконує комунікативну функцію в різних соціально-психологічних ситуаціях. До найбільш розповсюджених напрямів дослідження мовлення та його основних функцій відносяться: особистісний, суб'єктний, комунікативний, системний, лінгвістичний, компетентнісний, інтегративний.

Подальші перспективи дослідження полягають у створенні моделей мовленнєвого розвитку особистості на різних етапах онтогенетичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Байматова М.С. Диалоговая компетентность в профессиональном развитии учителя начальных классов / М.С. Байматова // Начальная школа. – 2004. – № 12. – С. 12–16.
4. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика / А.М. Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 216 с.
5. Боринштейн Є.Р. Соціокультурні особливості мовної особистості / Є.Р. Боринштейн // Соціальна психологія. – 2004. – № 5(7). – С. 63–72.
6. Велитченко Л.К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії / Л.К. Велитченко // Наука і освіта. – № 4–5. – 2008. – С. 69–73.
7. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 224 с.
8. Грудок-Костюшко М.О. Компетентнісний підхід в освіті: формування діалогової компетентності в учнів загальноосвітніх шкіл / М.О. Грудок-Костюшко // Вісник ПУДПУ. – 2014. – № 7–8. – С. 74–80.
9. Засекіна Л.В. Вступ до психолінгвістики / Л.В. Засекіна, С.В. Засекін. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2002. – 168 с.

10. Зимняя И.А. Лингвopsихология речево́й де́ятельности / И.А. Зимняя. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
11. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев, 2-е изд., стереотип. – М.: Смысл, 2005. – 352 с.
13. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии / А.Р. Лурия. – 3-е изд. – М.: Академия, 2004. – 384 с.
14. Савчук Л.О. Змістовий аспект формування комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей шестирічного віку / Л.О. Савчук // *Наук.-метод. зб.: Вип. 6. Інститут спеціальної педагогіки АПН України.* – К.: Наук. світ, 2005. – С. 183–187.
15. Степанова Т.М. Проблема виховання мовленнєвої особистості дитини в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / Т.М. Степанова // *Наука і освіта.* – № 1–2. – 2013. – С. 216–218.
16. Собо́тович Е.Ф. Критері́ї оцінюванн́я мовленнєво́го розвитку дитини на різних вікових етапах / Е.Ф. Собо́тович // *Дефектологія.* – 2003. – № 2. – С. 2–6.
17. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
18. Трифонова О.С. До проблеми формування мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку // *Науковий вісник ПУДПУ ім. К.Д. Ушинського.* – 2010. – № 7–8. – С. 78–84.
19. Ушакова Т.Н. Раннее речевое развитие и его природные основания / Т.Н. Ушакова, О.Е. Громова, С.С. Белова // *Вопросы психологии.* – 2007. – № 2. – С. 44–56.
20. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.